

TİBB VƏ İSLAM

(Azərbaycanda tibb maarifçiliyi tarixindən: Nəriman Nərimanov)

Arzu HACIYEVA,

AMEA-nın Fəlsəfə İnstitutunun “Azərbaycan fəlsəfə tarixi”

şöbəsinin müdiri, fəlsəfə elmləri doktoru,

arzuhaciyeva@mail.ru

AÇAR SÖZLƏR: N.Nərimanov, tibb, İslam, maarifçilik, fəlsəfə.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Н.Нариманов, медицина, ислам, просвещение, философия.

KEY WORDS: N.Narimanov, medicine, Islam, enlightenment, philosophy.

“...bizim təsəvvürümüzə təbiətə müvafiq din ancaq İslam hesab olunur. Peyğəmbərimiz insanın bədəninə dürüst diqqət edibdir. Və insanın əxlaq-ətvarını düzəldərkən, ruhunu təmizləyərkən yəqin edibdir ki, ancaq səhhət və afiyətdə olan bir bədəndə ruh səhhət üzrə ola bilər”.

Nəriman Nərimanov görkəmli ictimai və dövlət xadimi olmaqla yanaşı, həm də böyük maarifçi, publisist, yazıçı, dramaturq, pedaqoq, həkim olmuşdur. Mütəfəkkirin fəaliyyətinə və yaradıcılığına nəzər saldıqda onun şərq ruhu ilə aşılandığını, millətinə mənsubluğunu bir an belə unutmadığının şahidi oluruq. Onun nəzəri-fəlsəfi düşüncələrinə xas olan dövrün mühüm ictimai-siyasi, iqtisadi, mədəni məsələlərini daima İslam aləminin, müsəlmanların problemləri ilə əlaqələndirmə meyli bu mənada səciyyəvidir. Maraqlıdır ki, həmin məqam N.Nərimanovun ilk baxışda dindən, məzhəbdən uzaq görünən tibb elminə münasibətində də hiss olunur. Odessada Novorossiysk İmperator Universitetinin tələbəsi olan Nəriman Nərimanov tibbi bilikləri mənimsədikcə tibbin qanunları ilə İslam qanunları arasında uyğunluq olduğunu kəşf edir. Bu yaxınlıq onun üçün müxtəlif xəstəliklərdən əziyyət çəkən, lakin peşəkar həkim müalicəsinə biganə yanaşan müsəlman əhali arasında tibbin əhəmiyyətini anlatmağın tutarlı arqumentinə, ən yeni nailiyyətlərini təbliğ edib yaymağın təsirli vasitəsinə çevrilir. Təsadüfi deyil ki, Universitetin dördüncü kursunda qələmə aldığı və 1906-cı ildə «Həyat» qəzetinin bir neçə sayında (15, 17, 19 fevral) dərc edilən tibbə dair ilk əsəri «Tibb və İslam» adlanırdı. Həmin məqalənin yenidən işlənib təkmilləşdirilmiş variantı 1910-cu ildə Həştərxanda əvvəlcə hissə-hissə «Bürhani-tərəqqi» qəzetində, bir müddət sonra «ərbabi-maarifin ricası» ilə kitabça [1] şəklində nəşr edilmiş və müəllifə böyük şöhrət qazandırmışdır. N.Nərimanov bu əsəri həyatda «şəfqət fənni»ndən dərs aldığı ilk müəllimi – çox sevdiyi mərhum anası Həlimə xanımın xatirəsinə ithaf etmişdi.

Məzmununa görə əsəri şərti olaraq üç hissəyə bölmək olar. Birinci hissədə tibbin elm kimi yaranması səbəblərindən danışılır, ikinci hissə tibb sahələrindən biri kimi səhiyyəyə – «elmi-səhhət»ə, hifzi-bədən məsələlərinə həsr edilir, üçüncüdə isə bilavasitə gigiyena məsələlərinə

İslamın münasibəti və onun qanunları ilə tibb arasında uyğunluqlar xüsusi olaraq diqqətə çatdırılır.

N.Nərimanov təfəkkürünün fəlsəfi intensiyası onun tibblə bağlı əsərinə də, istər problemin qoyuluşu tərzində, istərsə də şərhətmə və fikir yürütmə özəlliklərində aydın sezilən izlərini salmışdır. Müəllif “Tibb və İslam”ı varlıq haqqında mühakimələri ilə ontoloji məcrada başlayır. Təbiətdə, canlılar arasında gedən həyat uğrunda mübarizənin təsviri əsnasında bütün canlıların özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə bir-birindən fərqləndiklərini, onların hərəkət və davranışlarının zərurətdən doğduğunu nəzərə çatdırır. Varlığın ilk baxışda ziddiyyətli görünən cəhətləri, eyni zamanda qanunauyğundur. O, siçan və pişik, milçək və hörümçək timsalında təbiətdə mövcud olan qanunauyğunluqlar haqqında oxucuda təsəvvür yaratmağa çalışır. Məlum olduğu kimi, hər bir canlı özünümüdəfə instinktinə malikdir. Bununla belə, onlar təbiətlərinə xas olan xüsusiyyətlərin qurbanlarına çevrilirlər. Ac siçan çörəyi görüb tələyə düşür, evin yiyəsi tərəfindən öldürülür. Başqa cür də ola bilər: həmin otaqda azuqə axtaran pişik siçanı görüb tutur və tələf edir. Və yaxud milçək də, hörümçək də həşəratdır. Hətta milçək uçmağı bacardığından hörümçəkdən daha xoşbəxtdir. Buna baxmayaraq, çox vaxt biz milçəyin ayaqlarından qıldan nazik sapdan asılıb çabaladığının, xilas olmağa çalışdığının, hörümçəyin öz torunda oturub milçəyi yavaş-yavaş yuxarı çəkdiyinin şahidi oluruq. Halbuki «nə siçan pişikdən ötrü, nə milçək hörümçəkdən ötrü yaranıbdir. Pişik özgə şeylə də həyatını saxlaya bilər; hörümçək birə ilə də dolana bilər. Ancaq birə hörümçək toruna düşməyirsə, səbəb balacılığı və cəldliyidir» [1, s. 4-5]. Allah bu canlıları ona görə yaratmamışdır ki, onlar bir-birini tələf etsinlər. Əksinə yaranmış vücut həyatını qoruduğu zaman ya özünü, ya da başqasını məhv edir. Bütün bu qeyd etdikləri əsasında N.Nərimanov belə bir nəticəyə gəlir: «Ümumi həyata dürüst diqqət etsəniz, yəqin edərsiniz ki, bu böyük müdam müharibədir (mübarizədir – A.H.) ki, cəmi canlı mövcudatın arasında olur. Qüvvətli qüvvətsizə qalib gəlib öz mənfəəti üçün onu puç edir» [1, s. 6]. Onun sadə, zəhmətkeş insanları öz hüquqlarını anlamağa, istismarçılara, zülmkarlara, xalqın qanını soran «hörümçəklər»ə qarşı mübarizəyə səsləyən publisistikası ilə müqayisə etdikdə əsərin bu hissəsində cəmiyyət həyatının alleqorik təsvirini sezməyə, inqilabi, sosial motivi duymaya bilmirsən.

Məsələn, «İki sinfin balaca tarixçəsi. Bu günkü həyəcanlıq» məqaləsində zalımlar və məzlumlar, istismarçılar və zəhmətkeşlər – fəhlələr, kəndlilər arasında münasibət mövzusu işıqlandırarkən N.Nərimanov yenə milçək, hörümçək misalına müraciət edərək yazır: «Heç kim anadan olanda padşah və ya kəndçi yaranmır. Fəqət burada bir gizlin təbii bir şey varsa, o da hifz-bədən məsələsidir. Hər canlı şey öz vücudunu, diriliyini uzatmaq üçün asan yol aramaqdadır. Milçək diriliyini uzaşdırmaq üçün, yəni bir günlük azuqəsini tapmaq üçün səhərdən axşamədək gərəkdir uça. Bu uçmaq onun zəhmətidir, bu zəhmət onun diriliyini, yaşayışını uzaşdırır. Bununla belə, hörümçəyin zəhmətinə diqqət edərsiniz isə, qeyri bir yaşayış görərsiniz. Hörümçək bir dəfəlik zəhmət çəkib torunu qurar. Qurub da səhərdən axşamədək yuvasında oturur, heç bir iş də görməz... Fəqət axşamlar toruna düşmüş milçəklərin və qeyri cücülərin qanlarını sorub özünə yem edər. Bunun zəhməti demək bu olur: toru bir dəfəlik qurmaq və sonra səhərdən axşamədək yuvasında oturub, axşamlar tora düşmüş milçəklərin

qanını sormağ... Bunun zəhməti ilə milçəyin zəhmətində böyük-böyük təfəvüt var... Həmin bu sayaq da qeyri canlı şeylər və insanlar! Hərə bir yol ilə azuqə tapıb yaşayış etməkdədir. Hünəri, qüvvəti, ağılı olan bu azuqəni tapmaq yolunu özü üçün asan edir. Oğurluq etmək asandırsa, oğurluq edir, quldurluq edir, yalan danışır, yetimlərin malını, pulunu yeyir, qeyrisini aldadır, öz yerinə işlədir, zor ilə bir yeri alıb haman yeri öz sahibinə satır, dinini, məzhəbini, vicdanını pula satır. Bunların hamısını edir ki, asanlıqla özünə yem tapsın və diriliyini sürsün...» [2].

N.Nərimanov canlılarda «hifzi-bədən»in, yəni öz bədənini qoruma adlandırdığı təbii özünümüdafiə hissinin həyat uğrunda mübarizəni gücləndirdiyini, insanlarda isə ağılı gücünə, müşahidə və təcrübənin ümumiləşdirilməsi sayəsində elm dərəcəsinə çatdığını bildirir. Tibb elmi insanın təbiətlə təmasından meydana çıxmışdır, yəni insan dünyaya gəldiyi vaxtdan xəstələnməyə öz ətrafında olan bitki və otlardan özü üçün dərman axtarıb. Bu mənada tibb insanın yaranışından mövcuddur. Lakin onun məhz elm mərtəbəsində qərarlaşmasına gəlincə, mütəfəkkir bunu iki amillə: kimyanı bilmək, dərmanların kimyəvi təsirini müəyyənləşdirmək bacarığı və xəstəliklərin əlamətlərini bir-birindən ayırmaq səriştəsinin meydana gəlməsi ilə əlaqələndirir.

O, insanın bəzən təkcə xəstəlik zamanı deyil, hətta bədəni sağlam olanda da, özgə vaxt yeməyə adət etmədiyi bəzi şeyləri, məsələn, uşağın və hamıl qadının kömür, təbaşir yeməsinin qəribəliyinə, yaxud birinin xörəyi hədsiz duzlu, digərinin isə tamamilə şit xoşladığına diqqəti yönəldərək, bu yolla bədənin özünün onda çatışmayan müəyyən maddələrə ehtiyacını təmin etdiyini, maddələr mübadiləsini tənzimlədiyini göstərir. Beləliklə, mətləbi tədricən «Xəstəliyin müalicəsində daha vacib olan dərmandır, yoxsa bədənin özü?» sualının üzərinə gətirib çıxarır və ikincini təsdiq edir. Çünki dərmanlar bədənə kimyəvi təsir göstərir, yəni xəstəliklərin fəaliyyətini məhdudlaşdırıb, artıb şiddətlənməyə qoymasa da, bədənin daxilində yara və çat əmələ gəlibsə, onu sağaltmır, bitişdirmir. Odur ki, «Əvvəlinci dərman şübhəsiz bədənin özüdür. İlk təbib bədəndir» deyərək N.Nərimanov insan bədənini özünü nizamlayan, müdafiə və mühafizə edən bir sistem kimi nəzərdən keçirir və təsvir edir, elə bir sistem ki, burada hər bir üzv həm özünü, həm də bütün bədəni təhlükədən, bəladan qorumaq iqtidarındadır. Ürək, ağ ciyər, qara ciyər, böyrək, damarlar, ağ və qırmızı qan kürəcikləri özlərinə məxsus funksiyaları icra edərkən hər an bədəni cürbəcür bəlalardan qoruyur. Xüsusilə bədənə daxil olan zərərli mikrobları məhv etdiyinə görə ağ qan kürəciklərini «bədənin hamısı» adlandırır. Lakin «hamı» zəifləyəndə zərərli şeylər bədəni üstələyərək onu məhv edə bilər. Deməli, bədəni xaricdə və daxilə olan «zərərli şeylər»dən uzaqlaşdırmaq olsa, o zaman onun çox yaşamaq şansı artar. Yeri gəlmişkən, bu fikri Kafəddin Ömər Osman oğlu hələ XI əsrdə çox gözəl formulə etmişdi. Həkimin müalicə prosesinə fəal müdaxiləsini tələb edən alim, eyni zamanda hər kəsin öz sağlamlığını qorumaq üçün müstəqil səy göstərməsinin vacib olduğu barədə yazırdı: «İnsan özü özünün həkimidir, o, öz orqanizmini öyrənməlidir, — halının nədən pisləşdiyini, nəyin ona rahatlıq gətirdiyini bilməlidir. Dünyada bütün bəlalardan (xəstəliklərin) çarəsi vardır, lakin həkim onların heç də hamısından xəbərdar deyil. Həkimə ümid etmə, özünə diqqət et» [3, s. 91].

N.Nərimanova görə, tibbin əsl həqiqi məqsədi məhz bədəni qorumaqdır, onu xəstəlik

tapandan sonra müalicə etməkdənsə, baş verməsinin qarşısını vaxtında almaqdır. Tibb elmində «elmi hifzi-səhhətini», yəni *hiciyyə* – gigiyena adlanan ayrıca şöbənin yaranmasının səbəbi də budur.

O, Məhəmməd peyğəmbərin də tibb elminə, sağlamlığa xüsusi diqqət verməsini yüksək qiymətləndirərək yazır: «...bizim təsəvvürümüzə, təbiətə müvafiq gələn din ancaq İslam hesab olunur. Peyğəmbərimiz insanın bədənində dürüst diqqət edibdir. Və insanın əxlaq-ətvarını düzəldərkən, ruhunu təmizləyərkən yəqin edibdir ki, yalnız səhhət və afiyət olan bir bədəndə ruh səhhət üzrə ola bilər» [1, s.18-19]. Beləliklə, məşhur «*Mens sana in corpore sano*», yəni «Sağlam bədəndə sağlam ruh olar» latın aforizmi İslam dini daxilində öz təsdiqini tapır, yeni məzmunla zənginləşir.

N.Nərimanov orta əsrlərdə Ərəbistanda kimya və tibbin böyük tərəqqisini əsaslandırmaq üçün fransız alimi Qustav Lebona (1841-1931) müraciət edir və onun «Ərəb sivilizasiyasının tarixi» əsərinə (1884) (burada «ərəb sivilizasiyası» ifadəsi altında Afrikadan Hindistana qədər İslamın yayıldığı bütün ərazi nəzərdə tutulurdu – A.H.) istinad edərək bu ərazilərdə fiziologiya, ümumi patologiya, gigiyena kimi tibb elmlərinin öyrənildiyini, yeni müalicə üsullarının kəşf edildiyini, Razi Bağdadi və Əbu Əli ibn Sina kimi müsəlman həkimlərinin Avropada məşhur olmalarını, İbn Sinanın əsərlərinin altı yüz ildən artıq bir müddətdə Avropa universitetlərində tədris edildiyini iftixarla oxuculara çatdırır. Bu zaman tibb sahəsində bütün uğurların məhz peyğəmbərdən sonra əldə edildiyini xüsusi olaraq nəzərə çatdırır. Göstərir ki, İslam şəriətində hifzi-bədən o dərəcədə böyük əhəmiyyət kəsb edir ki, hətta bədəni qorumaq lüzumu ortaya çıxanda, bir sıra vacib dini qadağalar, əməllər belə «legitimliyini» itirir. Məsələn, şəriət adamın xəstə halda, qocalığında, bədəni zəif olanda, həmçinin hamilə qadına və uşaq əmizdirən anaya oruc tutmağı vacib saymır. İslam yolda, səfərdə olan şəxsə belə, oruc məsələsində güzəştə gedir. Həddi-bülüğa çatmamışlar üçün də oruc vacib deyildir. Uşaqlar çox hərəkətdə olur, enerji itirirlər, digər tərəfdən, boy atırlar və sümüklərində bərkimə prosesi gedir. «... Əzaların və bədənin bu artmasına səbəb olan əczalar uşağın gündəlik təamlarındandır» [1, s. 26] deyərək N.Nərimanov hər saatda böyüyən və hərəkətdə olduğuna görə enerji itirən uşağın oruc tutub ac qalmasına qarşı çıxır. Belə nəticəyə gəlir ki, xəstəni, qocanı və uşağı ac qoymaq olmaz və «İslamın bu barədə qanunları tibbin qanunları ilə müttəfiqdır».

Bu «müttəfiqlik», uyğunluq hifzi-bədənlə yanaşı, bilavasitə elmi-səhhətə, yəni gigiyenaya da aid edilir, axı həm İslamın, həm də elmi-səhhətin məqsədi bədəni xəstəliklərdən qorumaqdır. N.Nərimanov 1916-cı ildə yazdığı bir məqaləsində elmi-səhhəti «tibbin ideali», «müqəddəs, ali məqsədi» adlandırmış və onun predmetinə obrazlı sadə, dürüst bir tərif vermişdir: «Yəni, hal-hazırda insanın əqli bir nöqtəni özü üçün müqəddəs bir məslək hesab edib ciddi surətdə haman nöqtəyə yerləşir. Nədir o nöqtə? Yəni, bir dərəcəyə çatmaq ki, insanın bədənini cürbəcür mərzələrdən nəinki dərman vasitəsilə sağaltmaq və hətta mərzənin qabağını almaq, ya mərzəni bilmərrə puç etmək, ya onu zəiflədirmək və yəni insanın bədənini bir növ bələmək ki, mərzə ona daxil olsa da, haman bədən mərzədən zərər görməsin» [4, s. 372].

O, öz sözləri ilə desək, tibbin «böylə bir ağır şöbəsi» [4, s. 375] olan elmi-səhhətin İslamda necə təzahür etdiyini oxucunun daha rahat qavraması üçün gigiyena məsələlərini paklıq, vacib

göstərişlər, yemək-içmək və murdar heyvanlar mövzuları üzrə qruplaşdıraraq dörd ardıcıl bölmədə izah edir. Birinci bölmədə elmi-səhhətin ən əsas şərti olan paklıq, təmizlik ümumi bir məsələ kimi qoyulur: sağlamlığa mühitin təsiri, insanın yaşadığı yerin, geydiyi paltarın, yediyi qida məhsullarının, suyun, göl və quyu suyunun və onların təmizliyinin əhəmiyyəti qeyd edilir, həmçinin ətrafımızda cürbəcür xəstəliklərin törədiciləri olub nəmişlikdə sürətlə artıb çoxalan «gözə görünməyən qurdlar»dan – mikroblardan, çirkli aşıyaların dezinfeksiyasının vacibliyindən, mikrobları məhv etməkdə suyun, odun, Günəşin hərəkətinin və ya qaynatmanın əhəmiyyətindən danışılır.

«Vacib göstərişlər» təmizlik işində suyun xidmətinin xüsusi qeyd olunması ilə başlanır. İslam dininin şərtlərinə əməl edərək, gündə beş dəfə namaz qılan şəxs hər dəfə ondan əvvəl əllərini, ayaqlarını, üzünü yumasının, ağzını yaxalamasının faydalı olduğunu və «şəksiz bədənə zərər olan şeyləri ... özündən» kənarlaşdırdığını bildiren N.Nərimanov namaz zamanı edilən hərəkətlərin bədənə mənfəətini və tibbi müalicənin bir növü olduğunu vurğulamağı unutmur. Digər tərəfdən, İslamda qüslün olması gigeinə üçün də əhəmiyyətlidir. Bədənin yalnız açıqda qalan və yuxarıda sadalanan hissələrini deyil, istisnasız bütün üzvlərinin daim təmiz saxlanması sağlamlığın mühüm şərtidir; hətta yuyunmaqla yumşaq şankr (yara) və sifilis kimi dəhşətli xəstəliyə aparan bərk şankr kimi zöhrəvi xəstəliklərin qarşısını almaqla qurtulmaq mümkündür. Fikrini əsaslandırmaq üçün N.Nərimanov mikrobların dəriyə düşərək müxtəlif xəstəliklər törətməsi prosesini əyani və sadə şəkildə təsvir edir; eyni zamanda bu baxımdan sünnətin lazımlığını sübut edir, xətnə (yəni sünnət) olunmamışların zöhrəvi xəstəliklərə daha çox tutulduğuna görə Avropada da bu tip cərrahi əməliyyatların yayıldığını xəbər verir...

«Xülasə hansı qanuna baxırsan İslam həmişə insanın ruhunu təmizləyərkən hifz-bədəni unutmur», - deyərək müəllif İslamın suya verdiyi diqqət kontekstində tibb tarixinə müraciət edir: qədimlərdən insanlar suyun xeyrini başa düşsələr də, artıq Hippokrat suyun müalicəvi əhəmiyyətinə istinad etmişdi, lakin sonradan bu müalicə üsulu xeyli müddət unudulmuş və həkimlər ona bir də XVIII əsrdə qayıtmışdılar, hətta XX əsrin əvvəllərində o, hidropatiya adı altında tibbin xüsusi bir sahəsinə çevrilmişdir. Bu baxımdan N.Nərimanov öz müasiri olan məşhur professor Yanovskinin hamamın sağlamlığa müsbət təsiri barədə fikirləri ilə oxucusunu tanış edərək, müsəlmanların hamamı sevmələrini və müsəlman şəhərlərində hamamların sayının çox olmasını təqdirəlayiq cəhət kimi səciyyələndirir. Lakin elə buradaca onlardan çoxunda antisanitariya şəraitinin hökm sürdüyünə görə insanlara xeyirdən çox, zərər vura biləcəyi faktına da diqqəti yönəldir.

Sonra N.Nərimanov yemək-içmək məsələsinə keçib, İslam tərəfindən donuz ətinin haram edilməsinin səbəblərini aydınlaşdırır. Donuz ətində olan teniya, xüsusən də çox təhlükəli trixin adlı qurdun insan bədənində daxil olmasından törənən və hətta ölümlə nəticələnə bilən xəstəliyin get-gedə şiddətlənməsini təsvir edir. Göstərir ki, bu qurdun olması bəzilərinin mülahizə etdikləri kimi heç də Ərəbistanın isti iqlimi ilə əlaqədar deyildir. Çünki aparılan müxtəlif elmi araşdırmalar, faktlar, təcrübələr donuz ətinin duzlandığı, 25 dərəcə şaxtada saxlanıldığı halda belə bu qurdun ölmədiyini sübut edir. «İslam isə ləhmi-xinziri (donuz ətini) 1328 il bundan müqəddəm müsəlmanlara haram edibdir. Dürüst diqqət ediniz, bu uzun müddətdə neçə yüz

minlər, bəlkə milyonlarca müsəlmanları bu bələdan xilas edibdir, edir və edəcəkdir!» deyə bu barədə fikirlərini tamamlayır.

Bütün bunlardan əlavə, o, İslam dininin haram saymaqla spirtli içkilərin «fəsad və zərərindən» minlərlə insanı qoruduğunu söyləyib, bunu İslamın «insaniyyətə böyük xidmət»i kimi dəyərləndirir. Belə ki, ümumilikdə orqanizmə mənfi təsir edən spirtli içkilər bir sıra üzvlərdə xəstəliklər törədir, sifilis və süzənək kimi xəstəliklərin şiddətlənməsinə gətirib çıxarır, eyni zamanda alkoqolizm adlanan ayrıca bir xəstəliyin yaranmasına bais olur. Xristian dövlətlərində, xüsusilə çar Rusiyasında «Obşestvo trezvosti», yəni ayıqlıq cəmiyyətləri təsis edilməsinə və bu işə milyonlarla pul xərclənməsinə baxmayaraq, yənə araq, şərab öz təsirini göstərir, milyonlarla həyat puç olur, ailələr dağılır, uşaqlar yetim qalırdı. N.Nərimanovu narahat edən bu «yaman bəla»nın müsəlmanlar arasında da intişar tapması, içkiyə qurşananların sayının getdikcə artması idi. O, tibblə bağlı məqalələri və kütləvi mühazirələri ilə bunun qarşısını almağa çalışırdı. «Prikaspiyskiy kray» qəzeti 4 fevral 1911-ci il tarixli sayında doktor Nərimanovun «Şurayi-İslam» binasında alkoqolizm barədə oxuduğu leksiyanı dinləyicilərin (onların arasında molla, axundlar da vardı) “Allah neməti kimi qəbul” etdiklərini xəbər verirdi [5, s. 136].

«Tibb və İslam» kitabının xülasəsindən də göründüyü kimi, N.Nərimanov təbiətdə mövcud olan qanunauyğunluqlar və ziddiyyətlər fonunda həyat uğrunda mübarizənin inkişafın mühüm amili olduğunu qəbul etmiş, həmin mübarizə zəminində yaranan tibb elminin bir sıra göstərişlərinin şəriətə müvafiq gəldiyini inandırıcı dəlillərlə sübuta yetirmiş, bu normalara riayət olunmasını zəruri və vacib saymışdır. Bu fikirləri o, həmişə, o cümlədən mühüm tədbirlərdə dönmə-dönmə təkrar etmişdir. 1911-ci ilin aprelində Həştərxanda həkimlərin ikinci quberniya qurultayı keçirilirdi. Korjenyans adlı bir həkim “Həştərxan quberniyasında traxomanın yayılması” haqqında məruzəsində müsəlmanlar arasında traxomanın yayılmasının səbəbini onların guya pinti, natəmiz olmaları ilə izah edir. Düzü, Korjenyans soyadı daşıyıcısından bu cür millətçi mühakimə əslində təəccüblü görünür. N.Nərimanov onun sözlərini qulaq ardına vurmur, çıxış edib kökündən səhv olduğunu qurultay iştirakçılarının nəzərinə çatdırır. «Müsəlmanlar namaz qılmaq üçün şəriətə görə gündə beş dəfə əl-üzlərini və dirsəyə qədər qollarını yumalıdırlar. Şərqə bələd olan şəxs, yəqin ki, bilər, müsəlmanlar yaşadığı yerlərdə həmişə hamam çox olur. Bundan da görünür ki, müsəlmanlar yuyunmağı nəinki sevirlər, həm də şəriətə görə, tez-tez dəst-namaz almağa məcburdurlar. Deməli, tatarlar arasında natəmizlikdən əsla söhbət gedə bilməz” deyə millətçi, naşı rəyə etirazını bildirir [6, s. 261]. Bu fikir bir qədər başqa şəkildə N.Nərimanovun böyük alim, fiziologiya və tibb sahəsində Nobel mükafatı laureatı İ.İ.Meçnikovun şərafinə Həştərxanda (alim buraya vəba epidemiyası ilə mübarizə məqsədilə gəlmişdi) keçirilən yığıncaqda (1911-ci ilin mayı) «Şurayi-İslam» cəmiyyəti adından etdiyi məruzəsində də səslənir. Məruzədə o, Meçnikovun təbii tibbi elmlərin köməyi ilə özünümühafizə məsələləri haqqındakı dəyərli fikirlərinin müsəlman üçün özünümühafizə məsələlərinə dair şəriət qanunları ilə üst-üstə düşdüyünü qeyd etmişdi.

Ümumiyyətlə, cəmiyyətin qorunmasında İslamın sağlamlığa dair qanunlarının əhəmiyyətini təsdiqləmək üçün onları tibb sahəsində böyük kəşflər etmiş avtoritetlərin fikirləri ilə müqayisə etmək N.Nərimanova xasdır. Məsələn, o bu məqsədlə «Tibb və İslam»da öz

müasirləri – fransız Qustav Lebon, alman Osvald Şmideberq, ukraynalı Feofil Yanovski kimi məşhur alimlərin, təbiblərin əsərlərinə müraciət etmişdir.

N.Nərimanov məsələlərə yanaşmada özünəməxsus metodoloji konsepsiyaya arxalanırdı. Bu konsepsiya iki əsas prinsip üzərində qurulmuşdu: cəmiyyət qarşısında müzakirəyə çıxarılan məsələyə qərəzsiz yanaşılmalı və bu barədə irəli sürülən fikirlər cəmiyyətin əsas kütləsi üçün aydın, anlaşılıqlı olmalıdır. Yəni hər hansı bir mövzuda kitab və ya məqalə yazmağa girişən şəxs, onun fikrincə, bunu, «kimin üçün və nə məqsədlə» etdiyini bilməlidir, başqa sözlə, məqsəd və məramı özünə aydın olmalıdır. Mütəfəkkir «Tibb və İslam» da daxil olmaqla tibbə dair yazdığı əsərlərində bu prinsipdən çıxış edir, müraciət etdiyi və bələd olduğu müsəlman auditoriyasının psixologiyasını, mental xüsusiyyətlərini, dini baxışlarını, sosial-mədəni və məişət səviyyəsini həmişə nəzərə alırdı. Məqsədi isə epidemiyaların baş verdiyi, müxtəlif ağır yoluxucu xəstəliklərin yayıldığı bir zamanda bunların qarşısını almaq üçün xalqı tibbi cəhətdən savadlandırmaq idi.

Çağdaş tibbin həm nəzəri, həm praktiki, həm də texniki sahədə qazandığı nailiyyətlər möhtəşəmdir: insan bədənində gedən prosesləri izləməyə, xəstəliyin tez və dəqiq diaqnozunu qoymağa, əvvəllər görünməmiş, orqanların transplantasiyası kimi mürəkkəb cərrahi əməliyyatları həyata keçirməyə imkan verən avadanlıqla təchiz edilən yeni texnologiyalar icad olunmuş, gigiyena sənayesi yaranmış və inkişaf etmişdir. Həkimlər dövrümüzün bəlası olan narkomaniya, xərçəng, spid kimi dəhşətli xəstəliklərlə müvəffəqiyyətlə mübarizə aparırlar. Bununla belə, N.Nərimanovun tibbə dair əsərlərində bəhs etdiyi xəstəliklər kütləvililiyini itirməsinə, daha effektiv müalicə yolları tapılmasına baxmayaraq, bu gün də var. Onun gigiyenanın əhəmiyyəti, donuz ətinin, spirtli içkilərin ziyanı, sünnetin vacibliyi və s. haqqında mülahizələrinin doğruluğunu müasir tibb, bir çox Avropa alimləri yeni dəlillərlə təsdiq edir.

Tibb sahəsində maarifçiliyinə gəlicə isə o da hazırda yeni, daha yüksək səviyyəyə çatıb. Hər hansı bir xəstəlik haqqında – yaranma səbəblərindən tutmuş müalicəsinə qədər – məlumat almaq istəyən, nəinki kitab bazarında çoxlu kitab tapar, hətta istənilən zaman internetdə yetərinə zəngin ədəbiyyatla tanış ola bilər. Eləcə də İslamın və elmi tibbin əsas məqsədinin ümumiliyini cəmiyyətdə insanların mənəvi və fiziki cəhətdən sağlam olmasında görüb, onların prinsiplərinin bir-birinə uyğun gəlməsi, bənzərliyi haqqında kitablar, mətbuatda dərc edilən məqalələr, internet materialları az deyil. Hətta internetdə 2008-ci ilin aprelində Tatarıstanın Kazan şəhərində «İslam və tibb» mövzusunda müsəlman təbiblərin elmi-praktik konfransı haqqında bir məlumat da vardır [7]. Bu gün son dərəcə aktuallaşan tibb və İslam arasında əlaqə-münasibətlər məsələsini ilk dəfə ötən əsrin əvvəllərində bir həkim və mütəfəkkir olaraq elmə gətirən, kütlənin diqqətini onun üzərinə yönəldərək müzakirələr mövzusunə çevirən N.Nərimanov olmuşdur. Ondan əvvəl belə təcrübə yox idi (hər halda ciddi araşdırmaların bu barədə heç bir yeni məlumat üzə çıxarmadı). Əfsuslar olsun ki, bunu çox vaxt unudurlar. Vaxtında böyük uğur qazanmış, məşhur “Tibb və İslam” əsərinin yazılmasından bir əsrdən də çox keçməsinə baxmayaraq, o, mədəni-tarixi dəyərini bu gün də saxlamaqdadır.

ƏDƏBİYYAT

1. Nərimanov N. Tibb və islam. Hacıtərxan (Həştərxan), Hicri: 1328-ci il, Miladi: 1910-cu il. (ərəb əlifbası ilə).
2. «Hümmət» qəzeti/ № 26, 10 yanvar 1918-ci il.
3. Эфендиев И.К. История медицины в Азербайджане с древнейших времен до XIX века. Баку, Изд.-во АН Азерб. ССР, 1964.
4. Nəriman Nərimanov. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Elm, 1973.
5. Qulam Məmmədli. Nəriman Nərimanov. 1870—1925. Həyat və yaradıcılığının salnaməsi. Bakı: Yazıçı, 1987.
6. Известия общества астраханских врачей. 1913, №4 (октябрь-декабрь).
7. Научно-практическая конференция “Ислам и медицина” : Портал ...www.bogoslov.ru/text/295286/index.html

Арзу Гаджиева

МЕДИЦИНА И ИСЛАМ

(из истории медицинского просвещения в азербайджане: Нариман Нариманов)

РЕЗЮМЕ

Мышление Н.Нариманова отличалось философской интенцией, обладало герменевтическим чутьем. Это помогло ему еще будучи студентом медицинского факультета прийти к пониманию того, что между медицинскими и исламскими законами есть некая близость, сообразность, и узреть в ней веский аргумент и действенный способ пропагандирования и распространения медицинских знаний в мусульманской среде. Эта тема раскрывается в настоящей статье через анализ книги «Медицина и ислам», первой и самой знаменитой из его произведений по медицине, которая, по мнению автора, до сих пор актуальна, сохраняет свое культурно-историческое и философское значение.

Arzu Hajiyeva

MEDICINE AND ISLAM

(From the history of medical enlightenment in azerbaijan: Nariman Narimanov)

SUMMARY

N.Narimanov's thinking was distinguished by his philosophical intention, possessed a hermeneutic flair. This helped him, while still a student in the medical faculty, to come to understand that there is a certain closeness, conformity between the medical and Islamic laws. And he was seeing in it a strong argument and an effective way of propagating and disseminating medical knowledge among Muslims. This topic is revealed in this article by analyzing the book "Medicine and Islam," the first and most famous of his medical works, which, in the author's opinion, is still relevant, retains its cultural, historical and philosophical significance.